

Bijlage 3. Behandeling van de adviezen en opmerkingen bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van de bunkers en loopgraven van de sector van de 'Nordabschnitt' bij het Mastenbos uit de Eerste Wereldoorlog in Kapellen

Provincie: Antwerpen

Gemeente: Kapellen, 1ste afdeling, secties B en I, 2de afdeling, secties D, E en H

Objectnummer: 4.01/11023/125.1

-

Dossiernummer: 4.001/11023/101.1

4.01/11023/126.1

4.01/11023/127.1

4.01/11023/128.1

Omschrijving:

Bunkers en loopgraven van de sector van de 'Nordabschnitt' bij het Mastenbos
uit de Eerste Wereldoorlog,
Oude Galgenstraat zonder nummer, Kalmthoutsesteenweg zonder nummer, Baron Paul
Kronackerdreef zonder nummer, Philippe Spethstraat 236 en Kapelsestraat zonder nummer

Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel, 10 MEI 2019

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS

1. Adviezen en opmerkingen uitgebracht voorafgaand aan de voorlopige bescherming

1.1. Adviezen uitgebracht door de departementen en agentschappen van de beleidsdomeinen Omgeving, MOW en LV

1.1.1. Beleidsdomein Omgeving

Het advies werd gevraagd op 22 februari 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: Het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.1.2. Beleidsdomein Mobiliteit en Openbare Werken

Het advies werd gevraagd op 22 februari 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: Het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.1.3. Beleidsdomein Landbouw en Visserij

Het advies werd gevraagd op 22 februari 2019.

Het departement Landbouw en Visserij gaf op 19 maart 2019 een voorwaardelijk gunstig advies uit over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

In het advies wordt gesteld dat er binnen de afbakening geen geregistreerd landbouwgebruik aanwezig is. De voorlopige bescherming heeft dus geen ruimtelijke impact op landbouw. Het Departement Landbouw en Visserij heeft bijgevolg geen overwegende bezwaren voor zover de bescherming beperkt is tot de aangeduide perimeter.

De bescherming is inderdaad beperkt tot de perimeter, zoals aangeduid op het plan, dat als bijlage 2 is toegevoegd aan het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van de bunkers en loopgraven van de sector van de 'Nordabschnitt' bij het Mastenbos uit de Eerste Wereldoorlog in Kapellen.

Conclusie: Het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.2. Advies uitgebracht door de betrokken gemeente Kapellen

Het advies werd gevraagd op 22 februari 2019.

Gemeente Kapellen

Het college van Burgemeester en Schepenen bracht op 18 maart 2019 een gunstig advies uit over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.3. Advies uitgebracht door de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed (VCOE)

Het advies werd gevraagd op 22 februari 2019.

De VCOE bracht op 11 april 2019 een voorwaardelijk gunstig advies uit over de bescherming van het onroerend goed. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

Het advies van de VCOE handelt zowel over het voorstel tot voorlopige bescherming als monument van de bunkers en loopgraven van de sector van de 'Nordabschnitt' bij het Mastenbos uit de Eerste Wereldoorlog in Kapellen als van het voorstel tot voorlopige bescherming als monument van de Belgische bunker uit de Eerste Wereldoorlog in Kapellen. In dit document wordt enkel het advies inzake de sector van de 'Nordabschnitt' bij het Mastenbos behandeld.

Onder punt 3. van het advies inzake artikel 1 van het ministerieel besluit vraagt de commissie te verduidelijken waarom geen (bijkomende) bescherming als archeologische site werd overwogen.

Aangezien het Mastenbos zowel bouwkundig, als landschappelijk, als archeologisch waardevolle sporen bevat, zou in principe zowel een bescherming als monument, als landschap en als archeologische site van toepassing kunnen zijn. Omwille van de bevattelijkheid is de keuze gemaakt om dit ensemble aan bunkers, loopgraven en andere veldversterkingen, inclusief ondergronds erfgoed, met één instrument te vatten.

De bunkers en de goed waarneembare loopgraven vormen het uitgangspunt van de bescherming: deze zijn onlosmakelijk verbonden met het waardevolle archeologische erfgoed, dat een bijkomende ondergrondse component vormt van het geheel. De bunkers worden getypeerd door waardevolle erfgoedkenmerken en erfgoedelementen, zowel aan de buitenkant als in het interieur van de constructies. Onder meer omwille van de beheersdoelstellingen ten behoeve van deze erfgoedkenmerken en erfgoedelementen, kunnen bunkers best als monument beschermd worden. Aan een bescherming als monument kunnen beheersdoelstellingen gekoppeld worden die het behoud en de instandhouding van landschappelijke en archeologische sporen voor ogen hebben.

De site heeft onmiskenbaar een belangrijke archeologische waarde, zoals uit het ministerieel besluit blijkt. Door het toekennen van een archeologische waarde, door de beschrijving van archeologische erfgoedkenmerken en erfgoedelementen en door de opname van specifieke beheersdoelstellingen die gericht zijn op de instandhouding van deze archeologische waarde en erfgoedkenmerken en erfgoedelementen, wordt hetzelfde bereikt als met een specifieke beschermde archeologische site het geval zou zijn.

De commissie merkt op dat de afbakeningen van de twee geïsoleerde bunkers, met name de mitrailleurpost en de commandopost op regimentsniveau, eerder arbitrair zijn en niet uitgaan van effectief archeologisch onderzoek.

Dit voorstel betreft een bescherming als monument. Zoals bij andere beschermingen als monument is er ten behoeve van dit beschermingsvoorstel inderdaad geen archeologisch

onderzoek gebeurd. Het betreft twee bunkers die geïsoleerd liggen, maar wel een wezenlijk onderdeel vormen in het verhaal van de bataljonssector.

Zoals bij andere bunkers het geval is, kan er aangenomen worden dat er in de ondergrond nog elementen zitten, die integraal deel uitmaken van de bunkers, zoals uitstekende betonnen fundamentplaten of waterafvoersystemen. Deze elementen worden gevat in de perimeter van minimum twee meter rond de bunker, naar analogie van eerdere beschermingsdossiers van solitaire bunkers, waarin de aanwezigheid van loopgraven ook niet gestaafd kon worden.

Bij de commandopost is de afbakening ruimer, want hier wordt ook de aanaarding ten oosten van de bunker in de perimeter meegenomen. De beschikbare historische bronnen spreken zich niet uit over de aanwezigheid van loopgraven bij de commandopost: als er bijvoorbeeld al een loopgraaf zou zijn aangelegd tussen de commandopost en het naburige landhuis Heidehof of de andere, inmiddels verdwenen commandopost, dan is het tracé van deze loopgraaf/loopgraven onduidelijk. Dit maakt het bijgevolg moeilijk om een ruimere afbakening omwille van een archeologische waarde te motiveren.

Bij de mitrailleurspost is de aanaarding tegen de bunker eveneens meegenomen. Hier is de (bovengrondse en ondergrondse) context sedert zijn aanleg grondig veranderd: de bunker ligt nu in de hoek van een aangelegde tuin, er is vlak tegen de bunker een straat in asfalt aangelegd, enzovoort. Het is bij deze bunker moeilijk om een ruimere afbakening omwille van een archeologische waarde te motiveren.

De commissie merkt met betrekking tot het afbakeningsplan bij het Mastenbos op dat dit moeilijk leesbaar is, doordat drie plannen met verschillende schaal op één pagina worden weergegeven. De ligging van de twee solitaire bunkers ten opzichte van het bunkergeheel in het Mastenbos is niet afleesbaar.

Op het afbakeningsplan is de ligging van de twee geïsoleerde bunkers ten opzichte van de site bij het Mastenbos inderdaad niet duidelijk. Gezien de grote afstand tussen deze twee geïsoleerde bunkers en het Mastenbos, is één groot kadasterplan met de afbakening van de site in het Mastenbos en de beide geïsoleerde bunkers op een aanvaardbare schaal niet haalbaar. Juridisch gezien is het ook geen vereiste dat alle bunkers op één en hetzelfde plan staan. Niettemin wordt aan de vraag van de VCOE voldaan door in de documentatie, die als bijlage bij het inhoudelijk dossier wordt gevoegd, een plan op te nemen waarop de ligging van beide bunkers ten opzichte van de bunkers en loopgraven van het Mastenbos wel duidelijk is.

Wat de fotoregistratie betreft, merkt de commissie op dat de specifieke erfgoedkenmerken en -elementen van een aantal bunkers onvoldoende in beeld worden gebracht, zoals interieurelementen. Dit is volgens de commissie ook het geval met de veldversterkingen. De commissie vraagt de fotoregistratie verder aan te vullen.

Met dit beschermingsvoorstel worden zeventig bunkers gevat, waarvan het merendeel tijdens het veldwerk was afgesloten. De meeste bunkers zijn namelijk ofwel volledig dichtgemetseld, ofwel ingericht als vleermuizenschuilplaats en dus afgesloten. Omwille van het grote aantal bunkers is het bovendien niet haalbaar om van elke bunker alle erfgoedkenmerken en erfgoedelementen fotografisch te registreren in de fotobijlage. De fotoregistratie zal niettemin worden aangevuld onder meer met foto's van relevante interieurelementen, zoals genomen door ANB-medewerker Tom Oliviers op het moment dat de bunkers werden opengebroken en ingericht als vleermuizenschuilplaats.

Van Groep 7 van de veldversterkingen, zijnde twee rechte greppels met niervormige verhoging, werd in de fotoregistratie horende bij het beschermingsvoorstel inderdaad geen foto toegevoegd, omdat een foto door de begroeiing en de beperkte verhoging weinig betekenisvol is.

Onder punt 4. van het advies inzake de erfgoedwaarden en selectiecriteria vraagt de commissie aandacht voor de huidige contextuele criteria, zoals zichtbaarheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid, huidig gebruik en de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming.

Dit zou echter verkeerdelijk de indruk kunnen wekken dat de zichtbaarheid, bereikbaarheid of toegankelijkheid, het huidig gebruik, de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming steeds een rol spelen bij de selectie. Dit is niet zo. Bunkers worden niet louter beschermd omwille van dergelijke huidige contextuele criteria. Een bescherming van een bunker betekent niet automatisch dat deze geduid, ontsloten of herbestemd dient te worden. Deze selectiecriteria kunnen enkel eventueel doorslag geven bij een keuze tussen evenwaardige bunkersites.

Onder punt 5. van het advies inzake de beheersvisie vraagt de commissie doelstelling 8° (Art. 3) te verduidelijken. De commissie vraagt te expliciteren dat het gebruik als vleermuizenschuilplaats ondersteund wordt en toe te voegen dat bij het aanbrengen (of vernieuwen) van noodzakelijke elementen tot inrichting als vleermuizenschuilplaats meer gelet kan worden op het materiaalgebruik, de wijze van bevestiging,

Onroerend Erfgoed doet geen uitspraken over het gebruik van beschermd erfgoed, maar dient er over te waken dat de erfgoedwaarden, erfgoedkenmerken en erfgoedelementen voldoende in stand worden gehouden.

Beheersdoelstelling 8 (Art. 3) betreffende de inrichting als vleermuizenschuilplaats is algemener geformuleerd en luidt: *de erfgoedwaarden en de natuurwaarden, zijnde de inrichting van de bunkers als vleermuizenschuilplaatsen, kunnen meer verzoend worden.* Aandacht voor materiaalgebruik, de wijze van bevestiging of andere concrete aandachtspunten vallen hier onder. Deze beheersdoelstelling is voldoende duidelijk.

Met betrekking tot doelstelling 11° vraagt de commissie aan te vullen dat het huidige landgebruik op de site kan verdergezet worden.

Beheersdoelstelling 11 (Art. 3) luidt: *omwille van de kwetsbare topografie is een landgebruik waarbij de huidige microtopografie bewaard blijft, aangewezen.* Dit is de essentie en voldoende duidelijk.

Daarnaast merkt de commissie op dat er geen doelstellingen worden geformuleerd inzake de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding. De commissie acht dit nochtans wenselijk.

Doelstellingen inzake de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding staan inderdaad niet beschreven, omdat dit ook niet het doel is van een beschermingsdossier. Een beschermingsdossier dient de instandhouding en eventuele opwaardering van de aanwezige erfgoedwaarden, erfgoedkenmerken en erfgoedelementen voor ogen te hebben. Een beschermingsdossier hoeft echter geen uitspraken te doen over de eventuele ontsluiting van erfgoed. Een publieke ontsluiting van een beschermd monument is immers geen vereiste.

Onder punt 8. van het advies vraagt de commissie om de verwijzingen naar de illustraties uit deze bijlagen op te nemen in de tekst van het inhoudelijk dossier in plaats van in de voetnoten. Dit zou de leesbaarheid en duidelijkheid ten goede komen.

Deze opmerking betreft de lay-out van een document en is voor uiteenlopende meningen vatbaar. Hierop wordt niet ingegaan.

Conclusie: het advies heeft invloed het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

Het inhoudelijk dossier werd als volgt aangepast:

In het inhoudelijk dossier zijn de verwijzingen naar de documentatiebijlage aangepast, wegens het weglaten en toevoegen van illustraties en de bijhorende aangepaste nummering.

In de documentatiebijlage wordt illustratie 7 toegevoegd met de aanduiding van de bataljonssector en de bewaarde bunkers op een Duitse kaart van de *Nordabschnitt* uit 1917. Ook illustratie 8 wordt toegevoegd: dit betreft de afbakening van het totale beschermingsvoorstel geprojecteerd op CartoWeb, met inbegrip van de twee geïsoleerde bunkers. Hierdoor wordt hun ligging ten opzichte van de site in het Mastenbos duidelijk. In deze documentatie wordt een aantal foto's van interieurelementen verwijderd. Door deze wijzigingen wordt de nummering van de illustraties grondig gewijzigd. Wegens de gewijzigde nummering van de foto's in de fotobijlage bij het ministerieel besluit is het fotoplan (illustratie 16) aangepast met de nieuwe fotonummering.

Het ministerieel besluit werd als volgt aangepast:

In de fotobijlage die als bijlage 2 wordt toegevoegd aan het ministerieel besluit worden foto's toegevoegd inzake de interieurelementen van een aantal bunkers. Hierdoor dient de nummering van de foto's ook aangepast te worden.

1.4. Opmerkingen van de zakelijkrechthouders

De opmerkingen werden gevraagd op 22 februari 2019.

De zakelijkrechthouders gaven geen opmerkingen over deze bescherming.

Conclusie: de opmerkingen hebben geen invloed op het inhoudelijk dossier of het ministerieel besluit.

1.5. Aanvullingen

Uit nazicht bleek dat zowel in het inhoudelijk dossier als in het ministerieel besluit, onder artikel 2 de kadastragegevens van de afbakening bij bunker 68 niet volledig was. Het "deel van het openbaar domein" ontbrak. Bij de opsomming van de percelen in artikel 1 was dit wel correct weergegeven.

Conclusie: de aanvullingen hebben invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit. Het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit werden als volgt aangepast:

In het inhoudelijk dossier wordt op pagina 31 onder Bunker 68 "en deel van het openbaar domein" toegevoegd.

De criterianota, die als bijlage 4 is toegevoegd aan het inhoudelijk dossier, geldt zowel voor het dossier van het Mastenbos als voor dat van de Belgische bunker. Op basis van opmerkingen van de VCOE aangaande het beschermingsdossier van de Belgische bunker, waarbij gevraagd werd om te verduidelijken of er een dergelijk type bunker in de *Westabschnitt* beschermd is, wordt de tweede paragraaf op pagina 35 van de criterianota als volgt aangepast:

Uitzondering op bovenstaande vormen de Belgische mitrailleursposten van de firma Bolsée, die in september 1914 werden opgetrokken en zowel in de *Westabschnitt* als in de *Nordabschnitt* voorkomen, "maar waarvan er nog geen enkel exemplaar is beschermd. Ook" binnen de afbakening van het Mastenbos komt dit type niet voor.

In het ministerieel besluit wordt onder artikel 2, bij de beschrijving van Bunker 68 "en deel van het openbaar domein" toegevoegd.

1.6. Conclusie voorafgaand aan de voorlopige bescherming

De uitgebrachte adviezen en de aanvullingen hebben invloed op het inhoudelijk dossier, de criterionota en het ministerieel besluit.

Het inhoudelijk dossier wordt als volgt aangepast:

In het inhoudelijk dossier zijn de verwijzingen naar de documentatiebijlage aangepast, wegens het weglaten en toevoegen van illustraties en de bijhorende aangepaste nummering in de documentatiebijlage.

In het inhoudelijk dossier wordt op pagina 31 onder Bunker 68 "en deel van het openbaar domein" toegevoegd.

In de documentatiebijlage wordt illustratie 7 toegevoegd met de aanduiding van de bataljonssector en de bewaarde bunkers op een Duitse kaart van de *Nordabschnitt* uit 1917. Ook illustratie 8 wordt toegevoegd: dit betreft de afbakening van het totale beschermingsvoorstel geprojecteerd op CartoWeb, met inbegrip van de twee geïsoleerde bunkers. Hierdoor wordt hun ligging ten opzichte van de site in het Mastenbos duidelijk. In deze documentatiebijlage wordt een aantal foto's van interieurelementen verwijderd. Door deze wijzigingen wordt de nummering van de illustraties grondig gewijzigd. Wegens de gewijzigde nummering van de foto's in de fotobijlage bij het ministerieel besluit is het fotoplan (illustratie 16) aangepast met de nieuwe fotonummering.

In de criterionota werd de tweede paragraaf op pagina 35 aangepast:

Uitzondering op bovenstaande vormen de Belgische mitrailleursposten van de firma Bolsée, die in september 1914 werden opgetrokken en zowel in de *Westabschnitt* als in de *Nordabschnitt* voorkomen, "maar waarvan er nog geen enkel exemplaar was beschermd. Ook" binnen de afbakening van het Mastenbos komt dit type niet voor.

Het ministerieel besluit werd als volgt aangepast:

In de fotoregistratie die als bijlage 2 wordt toegevoegd aan het ministerieel besluit worden foto's toegevoegd inzake de interieurelementen van een aantal bunkers. Hierdoor dient de nummering van de foto's ook aangepast te worden.

In het ministerieel besluit wordt onder artikel 2, bij de beschrijving van Bunker 68 "en deel van het openbaar domein" toegevoegd.